

Pál-Kovács Ramona:

*Gondolatok életről és halálról, avagy a halál kísértete az élő felett*¹

Paul Ricœur: *Egészen a halálig. Töredékek.*

Amikor az olvasó Paul Ricœur franciául 2007-ben megjelent könyvét, az *Egészen a halálig*ot kézbe veszi, akkor – ha leszámítjuk Olivier Abel előszavát és a Catherine Goldenstein által írt *Utószót* – egy nem egészen százoldalnyi szöveggel találja szemben magát. A könyv a szerző életében még publikálatlan szövegeket, vázlatokat és töredékeket tartalmaz, amelyeket a közös téma, a halállal való szembenézés, a haláltapasztalat és az azt körülölelő gyászmunka rendez egészbe. A kritikai igénytel szerkesztett kötet mégsem kíván kritikai vagy faksimilekiadás lenni, ahogyan azt a közreadói jegyzetben is olvashatjuk, mivel, egy-két kivételtől eltekintve, hiányzik belőle az eredeti kézirat rekonstruálására való törekvés.

A posztumusz kiadások esetében gyakran felmerül a szerzői szándék kérdése, hogy vajon azért nem került-e nyomtatásba, mert a szöveget a szerző arra méltatlannak tartotta volna, esetleg félretette azt egy jövőbeni átdolgozásra, vagy éppenséggel az idő hiánya miatt befejezetlenül maradt. Mivel jelen kötet két egymástól majdnem tíz év különbséggel megírt szöveget tartalmaz, ezért nem is lehet őket ilyen szempontból egyként kezelni. Hiszen, ugyan mindkettő keletkezésének körülményei személyes eseményhez köthetők, de míg a könyv első felét, amely egy összefüggő szöveg keletkezésének kezdeti fázisában maradt kézirat formában, Ricœur még 1996-ban feleségének betegségével kezdi el írni, addig a második részben feltűnő *Töredékeket* már a saját betegségével és halálával való szembenézés idején, 2004 végén és 2005 elején veti papírra. Hogy mégis egy kötetben a helyük, arra indok a már említett közös téma összekötő ereje, amely azonban nem mindig ugyanúgy kerül tárgyalásra. Ez a lényegi szemléletváltás tetten érhető Ricœur viszonyában a halálhoz: egy a képzeletbeli segítségével saját magára vetített haláltapasztalattól eljut a saját halállal, az élet végességével való szembesülésig, amelyben a mű ideje a szerző halálával végérvényesen elkülönülni látszik az élet idejétől. Ez a két idő még a szerző, az alkotó életében egybeesik, azonban halálával a mű halhatatlan ideje kirajzolódik, amely mindenesetre „nem örökkévalót jelent, hanem az élő halandósága által nem megjelöltet” (85.), azaz „a mű saját idővel rendelkező más emberek általi befogadásának történelmen átívelő idejé[t]” (86.). A halhatatlan művel való szembesülés már a túlélők dol-

¹ Paul Ricœur: *Egészen a halálig. Töredékek*, fordította Bende József, Pannonhalma, Bencés Kiadó, 2011.

ga, ahogyan Goldenstein ezt meg is teszi, amikor is a megtalált kéziratokat begépel és közreadja. A két idő közötti szakadás körvonalazódik a már halálán lévő Ricœur előtt, amellyel azonban úgy tűnik, már nem tud mást tenni, mint elfogadni, hiszen a Ricœur mint tulajdonnév általi halhatatlan referens, a mű „életének” ebben az új fejezetében ő maga már nem vehet részt.

A kötet első felében, az *Egészen a halálig. A gyászról és a vidámságról*. cím alatt szereplő szövegek, amelyeket néhány egyéb szöveggel együtt találtak egy dossziében még meglehetősen nyers formában mutatják be Ricœur gondolatmenetét. Ez egyrészt stílusosan is megmutatkozik, de ennél talán lényegesebb az üresen hagyott terek, a kezdetleges vázlat ki nem fejtettsége (a tervezett három gondolati fejezetből egyedül az első, *A képzeletbeli alakzatai* került némileg kidolgozásra, teljesen függőben hagyva a második, *A gyászról és a vidámságról* és harmadik pont, a *Keresztény vagyok-e még* témáját), és az ebből következő hiányok és látszólagos következtelenségek az érvelésben. Megírásakor a háromkötetes *Idő és elbeszélés (Temps et récit)* és az *Én mint másik (Soi-même comme un autre)* után vagyunk, de még az utolsó 2000-ben megjelent jelentős műve, az *Emlékezet, történelem, felejtés (La Mémoire, l'Histoire, l'Oubli)* előtt, amely művekből magyarul egyelőre csak néhány részlet jelent meg. Ebben a részben kerül kifejtésre a halál három jelentése, amelyből talán a legérdekesebb a harmadik, a náci kivégzőtáborok kollektív haláltapasztalatának mint extrém haláltapasztalatnak a felidézése, amit összekapcsol az egymással harcban álló gyökeres Rossz (*das radikal Böse*) és a testvériség gondolatával, amely visszatérő téma újragondolását ezúttal Jorge Semprun könyvének 1994-es megjelenése váltja ki. Érdekes munka, hiszen többszörös reflexió gyümölcse: Semprun értelmezi Primo Levi életét és munkásságát, Ricœur pedig Semprun művét veszi sorra.

Levi és Semprun két szembenálló attitűdöt képvisel a haláltáborokban átélt extrém haláltapasztalat, az élmény (*Erlebnis, vécu, vivencia*) és az elmesélés, az írás viszonyát tekintve. Levi az elsők között tudósít az *Ember ez?*²-ben élményeiről, míg Semprun csak hosszú kerülőút után lesz képes megírni az *Írni vagy élni*³ szövegét. Mindkettőnek szembesülnie kell azonban az elbeszélés nehézségeivel, hiszen mindkettőben él a szorongató érzés, hogy a tudósítás úgymond süket fülekre talál. Levinél ez többek visszatérő álmában jelenik meg, amikor a túlélő szerettei körében ül, meséli az elképzelhetetlent, s egy idő után csak azt kell észrevennie, hogy a hallgatóság érdektelenül ül, vagy el is tűnik. Semprun ezt kissé másképp fogalmazza meg, nála ez a művészi kifejezésformában, a kiszínezésben, a körülírással való elfogadhatóvá tételben válik lehetségessé, mindenestre sem-

2 Primo Levi: *Ember ez? – Fegyvernynyugvás*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1994.

3 Jorge Semprun: *Írni vagy élni*, Budapest, Ab Ovo Kiadó, 1995.

miképpen sem a szó szerinti tanúvallomásban, mint ahogyan azt Ricœur idézi Sempruntól: „A tapasztalat legfontosabb igazsága nem átadható... Vagy inkább csupán irodalmi közvetítéssel...” (56.). Levi noha, mint ahogyan azt említettük, gyorsan reagál a történetekre, könyvének megjelenése kezdetben mégis egyfajta érdektelenségbe ütközik, az írás által nem képes visszatérni az életbe az élők köze, így marad meg egyetlen valóságként Auschwitz, míg ami utána jön, számára csak álom marad. Az „írni vagy élni” dilemmája ez, az írás képtelenségének vázolója, Adornót parafrázálva: a költészet lehetetlensége Auschwitz után, amelyet a haláltól való távolodás (visszatérés a halálból) és az élet felé való közeledés (visszatérés az életbe) paradoxona jellemez. A dilemmában megjelenő „vagy” nem megengedő „vagy”, hanem elválasztó. A döntés mégis lehetetlennek bizonyul, így a választás feloldására kell törekedni: „Először talán az életet kellett választani az írás ellenében, hogy aztán egy napon írni és élni lehessen.” (60.)

Ez a Semprun művéhez írt kommentárjellegű hermeneutikai megközelítés, amely a művet lineárisan elemzi, fordul át egy hermeneutikai önmegértésbe, amely azonban, mivel itt a haláltapasztalat interpretációjáról van szó, egészében lehetetlennek bizonyul. Marad a vállalkozás célkitűzésének vázolója, amely egészen addig, amíg ez a halál nem saját valóságunk eseményeként fenyeget, csak a képzeletbeli alakzataként áll. A *Halál* című fejezetben a Biblia nyomdokain elindulva próbálja meg megfejteni Ricœur az evangéliumokban szereplő paradoxon mögött rejlő titkot, miszerint „*Aki meg akarja menteni életét, elveszíti azt, aki pedig elveszíti, megmenti azt az életre.*” (71.) A halál elgondolásának két útját veszi sorra, melynek közös vonása a halálon túli életről való lemondás. Az első egy ateista, racionalizált út, amelyben a gyász munka segítségével (elszakadás a másiktól és elszakadás önmagunktól az élet végén) jutunk el a beletörődésig, hogy halhatatlanságunk nem egy párhuzamos időbeliségben, hanem másokban, a túlélőkben lelhető fel. A másik út a keresztény út, amelynek konklúziója azonban kísértetiesen hasonlít az elsőére, és amelyben Isten gondoskodásában való bizalmam által „[e]lfogadom, hogy többé nem leszek” (70.). A halált így mindenképpen mint egy véget kell felfognunk, mint ami elszakadás az élettől. Ez a hozzáállás különíti el a szemlélő tekintetében az agonizálót a haldoklótól, hiszen a részvét tekintete képes észrevenni, hogy „amíg tiszta a tudatuk, az éppen meghaló betegek nem haldoklóként érzlelik magukat, nem úgy, mint akik hamarosan halottak lesznek, hanem még élőként, még [...] félórával a haláluk előtt is” (37.). Ez a lezáró fejezet átvezet a *Töredékek* vizsgálódásaihoz, amelyben a szerző saját keresztény valláshoz való viszonyának megértésével próbálja meg ezúttal elfogadni saját halálát. A „Keresztény filozófus vagyok-e?” kérdés feltevésekor Ricœur tagadólag válaszol, s úgy jellemzi magát mint „filozófiai nyelven beszélő keresztény[t], ahogyan Rembrandt egyszerűen festő és a festészet nyelvén

beszélő keresztény, Bach pedig egyszerűen muzsikus és a zene nyelvén beszélő keresztény” (94.). Mivel kereszténysége „[f]olyamatos választással sorssá alakított véletlen” (87.), ezért itt nem a haldokló a kritikus pillanatokban Isten felé való fordulásáról beszélhetünk. A szerző egész életét átjárja a filozófia és vallás kettőse, ami nem feltétlenül szembenállás, és ami jelen szövegek esetében csak egyre jobban kikristályosodni látszik.

A töredékes forma a *Töredékek* esetében teljesen mást jelent, mint az *Egészen a halálig* szövegtöredékeinél, hiszen itt szándékos kidolgozatlanságról beszélünk (ezt sugallja a szerző által adott cím is), amely forma konzisztensnek mutatkozik a halála előtt álló beteg megnyilatkozási, kifejezési formájával. Az itt vázolt fejtegetések csak a kereszténység közegében értelmezhetők, de nem is kívánnak ezen a kereten túllépni. A keresztény, Ricœur definíciójában, „olyasvalaki, aki megvallja elsősorúan fontos elköteleződését Jézus élete, szavai, halála mellett” (95.), így nem véletlen, hogy akkora figyelmet szentel a Jézus halála körül kialakuló polémiának. Mindezt teszi úgy, hogy „extra-biblikus hagyományokban fog[...] bátorítást keresni ahhoz, hogy *másképpen* beszélje[n]” (97.), így például az archeológiai kutatások eredményeit felhasználva következtet a bibliai történetek igazságértékéről és mibenlétéről.

Önmagában véve a kötet a ricœuri életműből kiragadva nehezen értelmezhető, semmi esetre sem könnyed esti olvasmány a forma és a tartalom miatt sem. Néhol pedig egészen spekulatívnak hat a fejtegetés. A szövegek nem alkotnak rendszert (nem is tudnának), ehelyett egy hol összegabalyodó, hol szétágazó gondolategész részeként az olvasótól komoly interpretációs munkát, összetett hermeneutikai elemzést kívánnak. A könyv hátsó borítóján megjelenő szövegek így kontextusukból kiragadva azt a kiadói szándékot sejtetik, miszerint a könyv olvasása segítségül jöhet az olvasó számára a halálra való felkészüléskor. Mindez azonban nem von le a könyv értékéből, amely egy nagy gondolkodó elmélkedéseit tartalmazza az élet végéről, úgy, ahogyan az csak a halál előtti pillanatokban lehetséges. Összességében pedig igényes munkával van dolgunk mind a fordítás, mind a nyomdai munkák tekintetében.